

1.02 pregledni znanstveni članek

UDK 929 Michelstaedter C.

327(=163.3:=131.1)

prejeto: 12. 12. 2006

Miloš Fon

univ. dipl. zgodovinar, Ledine 4, SI-5000 Nova Gorica

Nedokončana zgodba ali Carlo Michelstaedter in Slovenci

IZVLEČEK

Članek prikazuje stike in odnose goriškega filozofa Carla Michelstaedterja s Slovenci. V uvodu sta predstavljena Michelstaedterjevo življenje in okolje, nato sledi prikaz njegovih stikov s Slovenci. Sklop "Michelstaedter in slovenščina" raziskuje njegovo znanje slovenščine. Prispevek prikazuje tudi njegovo povezavo s Slovenci v njegovem pisnem in likovnem opusu ter njegov pogled na Slovence.

KLJUČNE BESEDE

Carlo Michelstaedter, mednacionalni odnosi, Gorica, goriški Slovenci, goriški Italijani, filozofija, literatura, likovna umetnost

SUMMARY

AN UNFINISHED STORY OR CARLO MICHELSTAEDTER AND SLOVENES

The article depicts the contacts and relations of the Gorizia philosopher Carlo Michelstaedter with Slovenes. In the introduction, Michelstaedter's life and environment are represented, follows a review of his contacts with Slovenes. The set "Michelstaedter and Slovene language" researches his knowledge of Slovene. The contribution also describes his connection with Slovenes in his written and artistic opus, and his view upon Slovenes.

KEY WORDS

Carlo Michelstaedter, international relations, Gorizia, Slovenes of the Gorizia region, Italians of the Gorizia region, philosophy, literature, fine arts

Kratka predstavitev osebe Carla Michelstaedterja, njegovega dela in okolja

O goriškem filozofu Carlu Michelstaedterju obstaja veliko literature, ki govori predvsem o njegovem življenju, filozofski misli in literarnem ter umetniškem ustvarjanju.¹ Do sedaj se o odnosu Michelstaedterja do Slovencev ni ukvarjal še nihče. To je treba pripisati predvsem tem dejstvom: v ospredju znanstvene pozornosti so njegova oseba, delo in filozofska misel; velika večina avtorjev ki je pisala o njem, je iz italijanskega prostora (mnogim slovenska problematika ni poznana); pri nas je z izjemo redkih objav, ki govorijo o njem, tako rekoč neznanč.² Pričujoči članek je zato namenjen razjasnitvi tega odnosa in zapolnitvi vrzeli. Michelstaedter je za našo stran toliko bolj zanimiv, ker je pokopan na ozemlju Slovenije, na pokopališču goriške židovske skupnosti v Rožni Dolini, nedaleč od tamkajšnjega mednarodnega mejnega prehoda.³

Carlo Michelstaedter (tudi Karl Michlstädter; priimek se v obeh različicah zaradi vpliva italijan-

skega jezika izgovarja kot "Mikelšteter") se je rodil 3. junija 1887 v bogati goriški židovski družini.⁴ V letih 1897–1905 je obiskoval državno gimnazijo (Staatsgymnasium) v Gorici. Po maturi je najprej nameraval študirati matematiko na Dunaju, čeprav si je oče Alberto želel, da bi študiral pravo. A na koncu je oče Carlu le dovolil oditi v Firence, da bi se tamkaj naužil italijanske kulture. Carlov začetni načrt, da bo študiral slikarstvo, je propadel, zato je pristal na univerzi v Firencah in od leta 1905 od leta 1909 obiskoval Istituto per gli Studi Superiori.

Prvi dve leti v Firencah sta minili brez težav. Nato pa se je leta 1907 pojavila kriza, ki se je vlekla do usodnega konca. Najprej ga je pretresel samomor prijateljice Nadje Baraden. Kasneje so mu starši preprečili ljubezensko zvezo z univerzitetno kolegico Iolando de Blasi in nato tudi s someščanko Argio Cassini. Tudi sam se ni več čutil istega kot prej. V Firencah niso uspeli niti njegovi poizkusi, da bi se uveljavil s članki, kritikami in karikaturnimi za tamkajšnje časopise. Hkrati so se večali spori s starši, vedno bolj je tudi odklanjal meščansko ideologijo.

Nagrobniki družine Michelstaedter na židovskem pokopališču v Rožni Dolini. Carlov grob ima majhen nagrobnik. Drevesa danes ni več. (Loricchio, Maria Elisabetta: Il cimitero ebraico di Valdirose: il ricordo e la memoria. Borc San Roc, 11. november 1999, str. 74).

¹ Michelstaedterjevo literarno in likovno zapuščino, njegova izdana dela in zbirko literature o njem hrani Biblioteca Statale Isontina e Civica v Gorici v zbirki Fondo Carlo Michelstaedter (dalje v tekstu kot FCM).

² Za bibliografijo o Carlu Michelstaedterju gl.: Michelis, *Bibliografia*, str. 258–278.

³ Pri tem je treba s strani varovanja kulturne in zgodovinske dediščine omeniti sramotno dejstvo, da ima lokalni podjetnik v mrliški vežici židovskega pokopališča salon za igre na srečo.

⁴ Arbo, *Carlo Michelstaedter*, str. V in 6. Carlo je imel še starejšega brata Gina in starejši sestri Eldo in Paulo (prav tam, str. 6). Nadaljnji opis Michelstaedterjevega življenja je povzet po že citirani knjigi in po knjigi Campailla, *A ferri corti con la vita*.

Zadnje leto svojega življenja (1909–1910) je posvetil mučnemu pisanju diplomske naloge. V njej je videl zadnjo priložnost, da bi ga kdo opazil. V tem času mu je v Ameriki umrl brat Gino, to pa ga je še dodatno potrlo. Potem se je stvar že toliko pomirila, da je začel delati načrte za prihodnost (nadaljevanje študija oziroma zaposlitev). Ponovno pa je doživel pretres, ko so Ginove posmrtno ostanke prenesli na židovsko pokopališče v Rožni Dolini. Diplomsko nalogo je dokončal 16. oktobra 1910, naslednji dan, 17. oktobra, pa je po hudem prepiru z materjo, edino osebo, ki ga je znala razumeti, a ga ob tej priložnosti ni, naredil samomor.⁵ Samomora je sam sicer obsojal.⁶

Bil je zelo eruptivnega značaja z velikimi in skrajnimi spremembami razpoloženja, pri delu je bil hiperproduktiven. Veliko je pisal, se ukvarjal s številnimi športi, v zelo kratkem času je zmožal prebrati zelo veliko, poleg tega pa je bil še dober študent.

Carlo Michelstaedter
(*Il Piccolo*, 31. december 1996, str. 3).

V svojem kratkem življenju je zapustil obsežen literarni in umetniški opus. Ustvarjanju se je posvetil že na gimnaziji. Pisal je poezijo, prozo in časopisne članke. Skoraj ves literarni opus, razen člankov, je izšel šele po njegovi smrti.⁷

Najdlje pa je segel na področju filozofske misli, saj je razvil samosvojo filozofijo prepričanja, ki je bila na ravni takratnih evropskih filozofskih tokov.⁸ S filozofijo se je srečal v 7. in 8. letniku gimnazije pri predmetu filozofska propedeutika in s posredovanjem prijatelja Enrica Mreuleta. Na razvoj njegove filozofske misli so vplivali razni pisci in filozofi. To so bili: Schopenhauer, Nietzsche, Tolstoj (tolstojanstvo) in preostali ruski pisci, židovska filozofija in Kabala, Ibsen, Sveto pismo (predvsem evangeliji), indijska miselnost, starogrški filozofi in Marx⁹ ter že opisane življenjske preizkušnje. Svojo filozofijo je razvijal v pismih prijateljem, v spisih in filozofskih dialogih. Najpomembnejše filozofsko delo je njegova diplomska naloga: "Prepričanje in retorika" oziroma v izvirniku "*La persuasione e la rettorica*". V njej je napadal in zavračal moderno meščansko življenje, v katerem retorika preprečuje človeku uresničitev prepričanj.¹⁰ Retoriko je prikazoval kot orodje za legitimiranje nesposobnosti, da bi živeli, kot je treba. Prepričanje pa zahteva voljo, da se zavržejo lažne poti. Prepričan človek se osvobodi sam.¹¹

Michelstaedterjevo umetniško ustvarjanje obsega slike, risbe, karikature in skice,¹² ki jih je umetnostnozgodovinska stroka opredelila kot ekspresionizem ante literam. Do tega je prišel sam na osnovi lastnega razvoja, ne da bi imel stik s sodobnimi tokovi v slikarstvu. Znal je namreč ujeti pravi trenutek, ko je obraz upodobljenca pokazal, kaj se skriva pod masko. Začetno komičnost v njegovih delih je v zadnjih dveh letih nadomestila tragičnost.¹³

Michelstaedter je kot filozof postal znan kmalu po smrti, kot slikar pa šele leta 1974, ko je bila pri-

⁷ Kot primer Michelstaedterjeve bibliografije gl.: Michelis, *Bibliografia*, str. 257–258.

⁸ Arbo, *Carlo Michelstaedter*, gl. spremno besedilo na platnici.

⁹ Prav tam, str. 17, 18, 61 in 63. Campailla, *A ferri corti con la vita*, str. 95, 101 in 108. Glede proučevanja Tolstojja bolj podrobno gl.: Cavaglioni, *Una giovinezza immortale. Michelstaedter e Tolstoj*, str. 79–85. Glede Nietzscheja gl.: Camerino, *L'impossibile cura della vita e della società. Affinità di Michelstaedter con Svevo e la cultura absburgica*, str. 59, 60; Raschini, *Rilettura di Michelstaedter*, str. 91, 95.

¹⁰ Arbo, *Carlo Michelstaedter*, str. 115; Campailla, *A ferri corti con la vita*, str. 55–57; Brianese, *Michelstaedter e la retorica*, str. 122.

¹¹ Arbo, *Carlo Michelstaedter*, str. 85–86, 115. Neiger, *Michelstaedter e la sindrome ebraica*, str. 52.

¹² Celoten likovni opus je objavljen v: Michelstaedter, *L'immagine irraggiungibile*.

¹³ Monai, *Michelstaedter anticipatore in arte dell'espressionismo*, str. 159–167, 170–172.

⁵ Arbo, *Carlo Michelstaedter*, str. 122.

⁶ Prav tam, str. 90.

Trg Travnik v Gorici, kjer je živel Carlo Michelstaedter (ok. 1900) (Jerkič, Pozdrav iz..., str. 59).

pravljena prva razstava njegovih umetniških del.¹⁴ V Gorici sorazmerno redno potekajo znanstvena srečanja o njegovem delu in njem samem. Kulturne ustanove in samostojni pisci pišejo dela o njem in omogočajo ponatise njegovih del, pri tem pa finančno pomagajo tudi lokalne oblasti (goriška občina in pokrajina) in ustanove. Nekatera njegova umetniška dela so razstavljeni v goriški sinagogi v okviru stalne razstave o goriški judovski skupnosti. Mesto Gorica je po njem poimenovalo tudi eno od ulic.

Okolje, v katerem je Carlo Michelstaedter živel, preden je odšel na študij v Firence, sta predstavljala njegova družina in mesto Gorica z okolico. Premožna družina je bila tako kot preostali goriški Judje integrirana v mestno skupnost. Bila je italijanske nacionalne opredelitve z močno iredentistično usmeritvijo. Carlov oče Alberto je bil podpornik iredentizma ter predsednik ali pa član mnogih italijanskih društev v Gorici;¹⁵ Carlova prateta, novinarka in pisateljica Carolina Luzzatto, pa je izdajala liberalno-nacionalni dnevnik *Il Corriere friulano*.¹⁶ V teh okoliščinah je izhajala tudi Carlova italijanska nacionalna usmerjenost.¹⁷

Njegova domača Gorica je bila kulturno mešano okolje (Slovenci, Italijani, Furlani, Nemci in Judje), prizorišče slovenskega vzpona in nacionalnih bojev z Italijani. Obe strani sta ustanovljali svoja (politična, kulturna, športna idr.) društva ter časopise. Zaradi hegemonije liberalno-iredentistič-

nih Italijanov v mestnem svetu, ki je na vse načine (tudi z zlorabami) zavračal uveljavitev Slovencev v Gorici, so bili Slovenci v svojem boju za enakopravnost prisiljeni v getoizacijo. S socialnimi (predvsem ustvarjanje šolstva) in gospodarskimi (ustvarjanje lastnega gospodarstva z geslom "svoji k svojim") pobudami so močno krepili vse svoje moči v mestu.¹⁸ V času Michelstaedterjevega kratkega življenja so Slovenci povečali svoj delež mestnega prebivalstva z ene šestine v letu 1880 na dobro tretjino v letu 1910.¹⁹

Na deželni ravni habsburške kronovine, poknežene grofije Goriško-Gradiške, so Slovenci imeli večino s 59,3% prebivalstva, Italijanov in Furlanov je bilo 34,6% in 6% drugih. A to se ni kazalo v deželnem zboru, saj je bilo razmerje med sedeži 15:14 v korist Italijanov.²⁰ Po koncu slogaštva nekaj pred letom 1900 so bili Slovenci razdeljeni na liberalce in klerikalce, poleg tega pa še na socialdemokrate, Kmečko stranko in krščanske socialce. Ker je nedemokratski volilni sistem Italijanom zagotavljal premoč v deželnem zboru in goriškem mestnem svetu, ti niso imeli trdnejših strankarskih organizacij. Obstajale so le struje: iredentistično liberalna in zmereno liberalna v mestu ter katoliško proavstrijska na furlanskem podeželju.²¹ Gospodarstvo je temeljilo na kmetijstvu, gozdarstvu in redki industriji.²² Podobno kot v Gorici so Italijani in Slovenci oblikovali svoje organizacije tudi na podeželju.

¹⁴ Prav tam, str. 159.

¹⁵ Arbo, *Carlo Michelstaedter*, str. 6. Campailla, *A ferri corti con la vita*, str. 11, 13.

¹⁶ Arbo, *Carlo Michelstaedter*, str. 50, 64. Tavano, *Gorizia*, str. 122.

¹⁷ Campailla, *A ferri corti con la vita*, str. 64.

¹⁸ Marušič, *Tisoč let*, str. 56, 60–64. Monai, *Michelstaedter anticipatore*, str. 162. Tavano, *Gorizia*, str. 121–122; *Zgodovina Slovencev*, str. 548.

¹⁹ Drnovšek, *Pozdravi*, str. 316, 334.

²⁰ Marušič, *Tisoč let*, str. 54, 60.

²¹ Prav tam, str. 54, 56, 60.

²² Prav tam, str. 58.

Michelstaedterjevi (osebni) stiki s Slovenci

Michelstaedter je v Gorici prihajal v stik s Slovenci tako rekoč na vsakem koraku, tj. s slovenskimi someščani in tistimi Slovenci, ki so zaradi takšnih in drugačnih potreb prihajali v deželno glavno mesto iz vseh delov dežele.

Na številnih izletih je Michelstaedter obiskal več krajev v slovenskem delu Goriške in Gradiške in tudi slovenske kraje zunaj tega območja. O teh izletih priča njegova pisna in umetniška zapuščina.

Zaradi bližine je najpogosteje zahajal v goriško okolico in v hribolazniški strasti tudi na bližnje vzpetine, kjer je iskal samoto. Najraje se je povzpел na Sveto goro, Kalvarijo in Sabotin.²³ Ta je bil njegov najljubši hrib, prestavljal mu je zatočišče pred mestom in pred razočaranji ter monotonijo vsakdanjega sveta. Tu je nastalo tudi nekaj njegovih pesmi.²⁴

Posamezne izlete je mogoče kronološko natančneje določiti. Preden je konec oktobra 1905 odpotoval v Firence, je sredi septembra obiskal Šmartno v Brdih in konec meseca še Trst.²⁵ Med božično-novoletnimi počitnicami leta 1908/9 je s prijateljem Enricom Mreuletom naredil več izletov na podeželje in v Trnovski gozd na območje Krnice nad Vitovljami.²⁶

Predvsem med poletnimi počitnicami ga je hribolazniška strast vodila tudi na visoko- in sredogorske vzpone. V Julijcih je poleti leta 1905 planinaril na območju Krna in tudi prespal na eni od planin, ki so za Krnovo gorsko verigo.²⁷ Neposredno za Krnom sta pri Krnskemu jezeru planini Na polju in Duplje; verjetno je tam nekje prenočeval.²⁸ Sredi julija leta 1908 se je s prijateljema Paternolijem in Mreuletom povzpел na Kanin in Matajur.²⁹

Nekateri indici kažejo, da bi bil lahko konec septembra istega leta ponovno odšel v Julijce. Odpravil se je namreč proti Sv. Luciji (danes Most na Soči), lahko pa tudi naprej v smeri proti Bohinjski Bistrici ali Beljaku za vzpone v gorah.³⁰ Tudi med enim zadnjih poletnih počitnic v svojem življenju (leta 1909 ali 1910) je več dni preživel v Juljcih.³¹

Korespondenca priča tudi o obisku Gorenjske in Koroške. O obisku Gorenjske govori opis pokrajine v pismu Carla Michelstaedterja bratranču Emiliju Michelstaedterju: "Veseli sem se, da sem si te predstavljal pod soncem pri Savi ali na obširnih pašnikih ali pri jezeru, ali da bi si ob večerni uri ogledoval zaspano ravnino z majhnimi bivališči ljudi pod njihovo ogromno streho, ki jih je zadušila oskrbljenost zime, in vrhove gora, ki se svetijo v zadnjih sončnih žarkih."³² Omemba Save, pašnikov, jezera, ravnine, hiš z ogromnimi strehami in gora pokrajino natančneje postavlja na Bled oziroma bolj verjetno v Bohinj.³³ Natančno branje pokaže še, da je Michelstaedter večkrat v različnih letnih časih – pozimi in poleti – obiskal omenjeno pokrajino. Zimski čas opisujejo besede: "... z majhnimi bivališči ljudi..., ki jih je zadušila oskrbljenost zime (tj. velika količina snega)". Poletni čas pa je prikazan v začetku citiranega odlomka, saj si lahko nekoga pod soncem ob reki ali jezeru predstavljamo le v tem času. Carlo Michelstaedter je namreč Gorenjsko toliko lažje obiskoval, ker je ta z odprtjem bohinjske železnice leta 1906 postala dosegljiva tudi iz Gorice.³⁴

Bolj jasno in neposredno je nakazan obisk Koroške. Območje Beljaka je morda prvič obiskal že konec septembra leta 1908.³⁵ Nedvomen dokaz Michelstaedterjevega obiska Koroške je razglednica, odposlana iz Beljaka v začetku septembra leta 1909 z izleta med letovanjem v Sv. Luciji.³⁶

Slovenskih krajev Michelstaedter ni samo obiskoval, ampak je v nekaterih poleti tudi letoval. V Piranu je počitnikoval v juliju in avgustu v letih

²³ Campailla, *A ferri corti con la vita*, str. 22; Janežič, *Il filosofo poeta*, str. 8.

²⁴ Campailla, *Pensiero e poesia*, str. 154, 155; Campailla, *Un inedito di Carlo Michelstaedter*, str. 31.č

²⁵ FCM IV, beležnica Q, za Šmartno gl. list 9 (*S. Martino... 14/9*), za Trst pa list 29 (*Trieste...26/9*). Arbo, *Carlo Michelstaedter*, str. 28.

²⁶ Michelstaedter, *Epistolario*, str. 359 (ime kraja je Michelstaedter zapisal kot *Carnizza* – prav tam). Arbo, *Carlo Michelstaedter*, str. 72–73.

²⁷ Michelstaedter, *Epistolario*, str. 116. "Moj sen je, da bi to poletje preživel dva tedna v tistem pastirskem taboru, kjer sem lani prespal eno noč (in ki se nahaja na drugi strani Krnove gorske verige)..." (*Il mio sogno è di passare quest'estate due settimane in quell'accampamento di pastori dove ho dormito una notte l'altro anno (e che è oltre la catenna del Kern)...*). Pismo je nastalo marca leta 1906, torej govori o poletju leta 1905. Gl. tudi: Arbo, *Carlo Michelstaedter*, str. 25.

²⁸ *Atlas Slovenije*, str. 78.

²⁹ Campailla, *A ferri corti con la vita*, str. 83. Datacijo v sredo julija potrjuje dejstvo, da Carlo Michelstaedter v pismu Gaetanu Chiavacciju iz 11. julija omenil na črte za vzpon na Kanin in na Matajur, in da je v drugi polovici istega meseca že letoval v Piranu (Michelstaedter, *Epistolario*, str. 329, 333).

³⁰ Michelstaedter, *Epistolario*, str. 338, op. št. 1 k razglednici, datirani 27. september 1908. Avtor opombe (Campailla) kot morebitne gorske cilje navaja Krn in Triglav.

³¹ Campailla, *Pensiero e poesia*, str. 154.

³² Michelstaedter, *Epistolario*, str. 446 (*Mi compiacevo di immaginarti sotto il sole presso la Sava o nei vasti pascoli o sul lago; o all'ora di vespro mirare il piano addormentato, con le piccole abitazioni degli uomini soffocate dalla cura dell'inverno sotto il loro tetto enorme, e le cime dei monti luminose nell'ultimo sole.*)

³³ K slednji razlagi napeljuje opomba Campailla, avtorja opomb k Michelstaedterjevim pismom, ki enemu od Michelstaedterjevih izletov kot cilj postavlja Bohinjsko Bistrico. Gl.: Michelstaedter, *Epistolario*, str. 338, op. št. 1 k razglednici, datirani 27. september 1908.

³⁴ *ES* 15, str. 303.

³⁵ Gl. op. št. 30.

³⁶ Michelstaedter, *Epistolario*, str. 408 (*Villach, 5. (?) Settembre 1909*). To potrjujejo predhodna in kasnejša pisma. Gl. citirano publikacijo.

Gostilni Vuga in Mikuž v Sv. Luciji (danes Most na Soči) na razglednici, odposlani leta 1905 (Jerkič, Pozdrav iz..., str. 30).

1908–1910.³⁷ Med letovanjem leta 1908 si je ogledal piransko okolico – gričevje s strmimi pobočji, na katerih so rasli vinogradi, fige in ciprese.³⁸ Zadnje dekada avgusta in velik del septembra leta 1909 je nato letoval še v Sv. Luciji, kjer so sicer letovale bogatejšje goriške družine, tudi Michelstaedterjeva.³⁹ Po pismu prijatelju Marinu Caliterni je mogoče sklepati, da je bil nastanjen v gostilni Mikuž, ki je stala poleg gostilne Vuga. Dopisovanje iz Sv. Lucije je ohranilo več zanimivih drobcev tamkajšnjega bivanja. Michelstaedter je moral večkrat protestirati, da mu je bila dodeljena nova soba. Tolminske gore in prebivalce Sv. Lucije je označil kot melanholične. Omenja tudi Mikuževo kuhano meso in orkestrion.⁴⁰ O bivanju v teh krajih konec septembra 1909 je pisal, da je plaval v Idrijci in se ukvarjal z "Raubzüge" na jabolka, orehe in grozdje; to bi lahko prevedli kot "rabutanje".⁴¹ Pri tem je zanimiva tudi omemba jezera "Podmelec" (*Podmeleh*) in lahkega čolna na ves-

la.⁴² Morda je mišljena zajezitev Bače za potrebe tovarne pohištva v Klavžah, vasi ki leži pod Podmelcem ob tej reki.⁴³ To kaže, da je obiskoval tudi Baško grapo.

Kaj več o krajih, ki jih je obiskal Michelstaedter, bi lahko povedal njegov umetniški opus. A pri tem se pojavlja težava, da pri slikah in risbah v večini primerov ni navedeno ime prikazanega kraja.⁴⁴ O izletu na Kras bi lahko pričali dve risbi gole kamnite pokrajine, poraščene z redkim grmovjem in drevjem.⁴⁵ Morda je s katerega od gorskih izletov perorisba, ki prikazuje gore, pod njimi nižje vrhove in gozd ter temno jezero v ospredju.⁴⁶ O izletih na slovensko podeželje bi lahko pričali tudi risbi dveh cerkva na vzpetinah (to je ena od značilnosti slovenske krajine).⁴⁷

V tesnejši osebni stik s Slovenci je prišel Michelstaedter najpozneje takrat, ko je obiskoval državno gimnazijo v Gorici. Učni jezik je bila nemščina, slovenščina oziroma italijanščina pa je bila obvezna za pripadnike teh narodov.⁴⁸ Slovenski dijaki so predstavljali približno polovico učencev, slovenski profesorji pa približno tretjino učne-

³⁷ Arbo, *Carlo Michelstaedter*, str. 66, 88, 111. Campailla, *A ferri corti con la vita*, str. 83, 109–110, 131.

³⁸ Michelstaedter, *Epistolario*, str. 333.

³⁹ Campailla, *A ferri corti con la vita*, str. 109–110. Michelstaedter, *Epistolario*, str. 338, op. št. 1 k razglednici, datirani 27. september 1908.

⁴⁰ Michelstaedter, *Epistolario*, str. 405–406. Lociranje omogočijo Michelstaedterjeve navedbe, da iz nove sobe ne vidi več gora, da pa vidi streho gospoda Vuge. Bivanje pri Mikužu potrjujejo omembe njegovega kuhanega mesa in orkestrona (prav tam). Gl. tudi: Jerkič, *Pozdrav iz*, zgornja razglednica na str. 30.

⁴¹ Michelstaedter, *Epistolario*, str. 410; Tomšič, *Nemško-slovenski slovar*, besedo *Raubzug* prevaja kot roparski pohod.

⁴² Michelstaedter, *Epistolario*, str. 406. V Michelstaedter, *Opere*, str. 577–578, je ta kraj zapisan kot "Podmelch".

⁴³ Klavora, *Koraki skozi meglo*, str. 182. Zajezitev je danes zasuta s prodrom, ki ga je nanosila Bača (op. avtorja).

⁴⁴ Tu bodo prikazani samo kraji, ki jih je Michelstaedter obiskal (sodeč po njegovi likovni zapuščini).

⁴⁵ Michelstaedter, *L'immagine irraggiungibile*, slika št. 31.

⁴⁶ Prav tam, slika št. 759.

⁴⁷ FCM IV, album F, lista 3 in 5.

⁴⁸ Campailla, *A ferri corti con la vita*, str. 17.

ga kadra.⁴⁹ Slovenski in italijanski dijaki so bili od I. do IV. letnika ločeni na sekciji A in B, s tem da je bila sekcija A namenjena Italijanom, sekcija B pa Slovincem.⁵⁰ Le v I. letniku je z Michelstaedterjem v sekciji A sedelo tudi 9 Slovencev.⁵¹ Od V. do VIII. letnika so bili dijaki združeni v enotno sekcijo, v tej pa so Slovenci vedno predstavljali dobro polovico vseh dijakov.⁵²

V. Klasse.

August Belingar aus Ravenna
Alexander Blasig aus Ronchi
Leopold Bobik aus Peč
Eugen Brandl aus Triest
Rüdiger Bressan aus Peuma
Emil Brezigar aus Doberdob
Franz Cigoj aus Nabresina
Leopold Cigoj aus Malovše
Alois Corbato aus Grado
Ludwig Fajgelj aus Tolmein
Felix Ferrario aus Görz
Anton Fuchs aus Grado
Franz Grion aus Capriva
Ernst Holzer aus Görz
Andreas Klansček aus St. Florian
Michael Klansček aus St. Florian
Anton Kogoj aus Idria bei Bača
Wladimir Komavli aus Deskla
Vivald Louvier aus Görz
Josef Leopušček aus Lomkanalski
Karl Michelstädter aus Görz
Karl Maly aus Klagenfurt
Rudolf Močnik aus Medolino

Josef Parmeggiani aus Cervignano
Josef Peternel aus Plužnije
Josef Pich aus Görz
Josef Pišot aus Selo
Andreas Poberaj aus Salcano
Ludwig Podgornik aus Čepovan
Josef Pavšič aus Gargaro
August Prinčič aus Orehovlje
Ignaz Rys aus Budweis (Böhmen)
Ernst Scremin aus Versa
Johann Semič aus Pola
Alois Seppenhofer aus Görz
Valentin Simonič aus Klein-Zabljje
Josef Srbrnič aus Salcano
Alexander Stacul aus Medea
Friedrich Škerk aus Salež
Emil Tomšič aus Görz
Hygin Valdemarin aus Romans
Josef Vogrič aus Görz
Richard Zach aus Graz (Steierm.)
Alois Zei aus Görz,
Franz Zerjal aus Reifenberg
Alois Zigon aus Volčjigrad

Seznam dijakov ob zaključku V. letnika Državne gimnazije v Gorici v šolskem letu 1901/02. Michelstaedterjevo ime je tu zapisano v nemški različici (Jahresbericht des k. k. Staatsgymnasiums in Görz za leto 1902, str. 72).

Kot rečeno, so Slovenci predstavljali približno tretjino profesorjev, niso pa vsi učili Michelstaedterja. V III. letniku ga je grščino učil Jožef Ivančič,⁵³ Gustav Novak pa fiziko v IV. letniku, matematiko v V., VI. in VII. letniku ter matematiko in fiziko v VIII. letniku, v V., VII. in VIII. letniku pa je tudi njegov razrednik.⁵⁴

Zapisov o odnosih s slovenskimi sošolci ni. Dve pričevanji govorita o njegovi priljubljenosti med sošolci, ko je obiskoval nižje letnike gimnazije, in pozneje med mlajšimi dijaki. Prvo je pričevanje Carlove sestre Paule,⁵⁵ drugo pa pričevanje od

Carla nekaj let mlajšega Biagia Marina.⁵⁶ Ker pričevanji prihajata iz italijanskega okolja in ob upoštevanju obstoja italijanske sekcije A v prvih štirih letnikih ter ločenosti dijakov italijanske in slovenske narodnosti, je to zelo verjetno veljalo predvsem za italijanske dijake.

Po združitvi v enoten razred od V. do VIII. letnika so se dijaki slovenske in italijanske narodnosti držali ločeno zaradi zavedanja svoje narodnosti, pri tem pa je bil Michelstaedter na italijanski strani. Med njimi je prihajalo do trenj v obliki žaljivk, kakšne klofute in "boja" s pesmimi, tj. s petjem himen ter drugih nacionalnih in verjetno tudi sramotilnih in zbadljivih pesmi, ki so bile razširjene v Gorici in okolici.⁵⁷ Te pa so utihle ob vzpostavitvi korektnih odnosov. Vročekrvneži so se na hodnikih tudi stepli.⁵⁸ Ločenost po nacionalnosti je prišla do izraza tudi ob koncu gimnazije v VIII. letniku, ko so se dijaki posamezne narodnosti slikali ločeno – Slovenci posebej in Italijani posebej.⁵⁹ Ta se je pokazala tudi v Michelstaedterjevem kratkem dramskem poskusu zapisa o življenju dijakov, v katerem nastopajo samo on in njegovi italijanski sošolci VIII. letnika.⁶⁰

Skupno življenje pa je dijake v klopeh pomešalo, odnosi so postali korektni in včasih celo pristrčni.⁶¹ Kljub medsebojnim nasprotjem pa je bila živa solidarnost med dijaki, ko so vsi dijaki VII. in VIII. letnika (tega je tedaj obiskoval Michelstaedter) konec oktobra leta 1904 nastopili skupaj proti suplentu zgodovine in geografije, profesorju Rudolfu Durstu – nemškemu nacionalistu. V znameenje protesta zaradi profesorjevega nekorektnega in žaljivega odnosa do dijakov (do slovenskih dijakov je bil še bolj žaljiv kot do italijanskih) sta omenjena letnika štrajkala, tj. "špricala" njegovo predavanje.⁶²

Kljub ločenosti narodnosti se je Michelstaedter spoprijateljil tudi s Slovincem – Josipom Peternelom (1883–?) iz Plužne pri Bovcu. Njuno prijateljstvo bi bilo mogoče razložiti tudi s Peternelovo poznejšo usodo. Peternel je namreč po 1. sv. vojni spadal med italijanofilske Slovence, nato pa je pri-

⁴⁹ *Jahresbericht des k.k. Staatsgymnasiums in Görz*, I. 48–55, 1898–1905.

⁵⁰ Bozzi, *Carlo Michelstaedter studente ginnasiale*, str. 1.

⁵¹ *Jahresbericht des k.k. Staatsgymnasiums in Görz*, I. 48, 1898, str. 35.

⁵² *Jahresbericht des k.k. Staatsgymnasiums in Görz*, statistični pregledi v letnikih 52–55, 1902–1905.

⁵³ *Jahresbericht des k.k. Staatsgymnasiums in Görz*, I. 50, 1900, str. 41. Njegovo ime je tu navedeno kot *Josef Ivančič*.

⁵⁴ *Jahresbericht des k.k. Staatsgymnasiums in Görz*, I. 51–55, 1901–1905; gl. seznam profesorjev pod Gustav Novak.

⁵⁵ Campailla, *Pensiero e poesia*, str. 151.

⁵⁶ Marin, *Fame di dio*, str. 65–66. Biagio Marin (1891–1985), pisatelj in pesnik, rojen v Gradežu. Gl. spremno besedilo na platnici citirane publikacije.

⁵⁷ Gallarotti, *Uno sciopero studentesco nel 1904*, str. 115. Marin, *Gorizia*, str. 40–41. O obstoju sramotilnih in zbadljivih pesmi, ki so jih prepevali Slovenci in Italijani, gl.: Marušič, *Gorizia xe sciava*, str. 272–273.

⁵⁸ Arbo, *Carlo Michelstaedter*, str. 12.

⁵⁹ Arbo, *Carlo Michelstaedter*, slika italijanskih dijakov na str. 24. Gallarotti, *Uno sciopero studentesco nel 1904*, str. 115. Marin, *Gorizia*, str. 40.

⁶⁰ FCM III 8, list 32 in 33: *Una scenetta della vita studentesca* (Prizor iz študentskega življenja).

⁶¹ Marin, *Gorizia*, str. 39 in 40.

⁶² Gallarotti, *Uno sciopero studentesco nel 1904*, str. 105–106, 115.

stal med slovenskimi člani fašistične stranke.⁶³ To dejstvo pa pove več o Peternelu kot o Michelstaedterju. Peternel je moral biti že pred 1. svetovno vojno dovolj proitalijansko usmerjen, da je lahko italijanski domoljub, kot je bil Michelstaedter, z njim navezal prijateljski stik. S Peternelom je ohranjal stike tudi po koncu gimnazije predvsem zaradi informacij o usodi prijatelja Enrica Mreuleta, ki je emigriral v Argentino.⁶⁴ Kot zanimivost lahko navedemo, da je bil Michelstaedterjev slovenski sošolec v gimnaziji tudi kasnejši komunistični politik in narodni heroj Jože Srebrnič iz Solkana (1884–1944).⁶⁵

O Michelstaedterjevih osebnih stikih in poznanstvih s Slovenci zunaj gimnazije bi lahko govorili slovenski priimki v njegovih pismih in beležnicah. Nekateri so zapisani v slovenski obliki, večina pa v deloma ali popolnoma poitalijančeni obliki, to pa bi lahko kazalo na italijansko nacionalno opredelitev teh; to je bilo zelo pogosto v nacionalno mešanem okolju, kakršno je bilo gorško.⁶⁶ V prvo skupino bi lahko spadale osebe s priimki *Klun*, *Fonda* in *Zavad* ... (priimek ni napisan do konca; lahko bi bil Zavadlav), ki jih je imel skupaj z naslovi zapisane v svoji beležnici.⁶⁷ V neki drugi beležnici je v nekem računu zapisan priimek *Potocnik* (slov. Potočnik).⁶⁸ V pismih se pojavljajo poleg tovrstnih priimkov sošolcev in drugih dijakov gimnazije, s katerimi je navezal stike – *Simig*, *Struchel* in *Mreule*, še ti, ki (verjetno) pripadajo znancem in družinskim prijateljem: prof. *Marsich*, *Battistig*, *Fonda*, *Bisiak*, *Brumat*, brat in sestra *Marinaz*, *Vidrich/Vidrig*, *Feretich* in *Dorchich*, *Simsig* ter *Furlani*.⁶⁹

⁶³ Bozzi, *Carlo Michelstaedter studente ginnasiale*, str. 6; Campailla, *A ferri corti con la vita*, str. 18; Michelstaedter, *Epistolario*, op. št. 5, str. 422–423. O Peternelu gl.: *Primorski slovenski biografski leksikon*, 20. snopič, geslo: *Josip Peternel*, str. 768. Letnica Peternelove smrti ni poznana, ker se je izselil na Južno Tirolsko. Gl. prav tam.

⁶⁴ Michelstaedter, *Epistolario*, str. 422–423, 435, 440.

⁶⁵ *Jahresbericht des k.k. Staatsgymnasiums in Görz*, l. 55, 1905, str. 38. *Primorski slovenski biografski leksikon*, 14. snopič, geslo: *Jože Srebrnič*, str. 435.

⁶⁶ Med 13 Michelstaedterjevimi italijanskimi sošolci konec VIII. letnika je kar pet takih s priimkom slovenskega ali slovanskega izvora: *Simsig* = Šimšič; *Zei* = Cej; *Bressan* = Brešan (ta priimek je pogost v Podgori, vasi pri Gorici); *Semig* = Semič; *Mocnik* = Močnik. Gl.: Abro, *Carlo Michelstaedter*, besedilo k sliki na str. 24.

⁶⁷ FCM IV, beležnica P, list 17.

⁶⁸ FCM IV, beležnica O, list 27.

⁶⁹ Navedeni priimki so citirani v vrstnem redu, kakor se (prvič) omenjajo v: Michelstaedter, *Epistolario*. Za prvi sklop gl. str.: 28 (Michelstaedterjev sošolec; gl. sezname dijakov v: *Jahresbericht des k.k. Staatsgymnasiums in Görz*, l. 48–55, 1898–1905); 38 (od Michelstaedterja leto starejši dijak, maturiral l. 1904; gl. seznam dijakov v: *Jahresbericht des k.k. Staatsgymnasiums in Görz*, l. 54, 1904); 359 (Michelstaedterjev prijatelj in od njega mlajši dijak; gl. seznam dijakov v: *Jahresbericht des k.k. Staatsgymnasiums in Görz*, l. 54, 1904). Za drugi sklop pa gl.:

S Slovenci in njihovimi navadami se je Michelstaedter srečal (tudi) na naboru maja leta 1908 v Gorici. V pismu Gaetanu Chiavacciju opisuje prihod nabornikov z vozovi, okrašenimi s cvetjem, in tudi, kako naborniki, razvrščeni v krogu, s hripavimi glasovi pojejo pesmi o svobodi ali "podeželske pesmi", tj. ljudske pesmi, v katerih se poslavljajo od svojih deklet.⁷⁰

Michelstaedter in slovenščina

Ob naštetih Michelstaedterjevih stikih s Slovenci se postavlja vprašanje, koliko je razumel in govoril slovensko. Glede na življenje v narodno mešani Gorici in dejstvo, da je bilo znanje slovenščine splošno razširjeno tudi med neslovenskimi trgovci, obrtniki, zdravniki, odvetniki in pripadniki drugih poklicev,⁷¹ je zelo verjetno, da je Michelstaedter slovenščino obvladal tako aktivno in kot pasivno, vendar tega v svojih spisih nikjer izrecno ne omenja. To je vedno nakazano le posredno.

Na aktivno (govorno) znanje slovenščine kažejo posamezni indici v njegovih pismih. V pismu domačim, napisano 26. marca 1906, je mimo grede omenil, da je leto prej prespal eno noč v pastirskem taboru onstran Krnove gorske verige.⁷² Prenočišče si je lahko zagotovil le tako, da je zanj zaprosil tamkajšnje pastirje, zato je zelo verjetno, da je pri tem uporabil slovenščino. Malo je namreč verjetno, da bi pastirji znali še kak drug jezik razen

isti, op. št. 2 na str. 5; 123–124; 131 (ta oseba je zelo verjetno identična z osebo *Fonda*, ki je omenjena v beležnici P – gl. op. št. 60); 132–133; 134; 161 in 163 (moška oseba *Marinaz* verjetno identična z dijakom Marinazem, ki je bil starejši od Michelstaedterja in je maturiral l. 1904; gl. seznam dijakov v: *Jahresbericht des k.k. Staatsgymnasiums in Görz*, l. 54, 1904); 285 in 291 (priimek je zapisan v navedenih dveh oblikah); oba na str. 320, 377; 387.

⁷⁰ "Veš, ko pridejo z vozovi, ki so okrašeni s cvetjem, s smešno resnostjo in prisiljenim veseljem in se postavijo v krog ter pričnejo (ubrano) peti pesmi o svobodi (!) ali določene čustvene pesmi s podeželja s čudnimi verzmi in hripavimi glasovi, v katerih jemljejo slovo od deklet, me ganejo, kdo ve zakaj. Oprejo se po dva ob dva in si svoje pesmi sporočajo skoraj usta ob usta." (*Sai quando arrivano colle carrozze infiorate, con la serietà buffa e allegria sforzata, e si mettono in circolo, e comincino a intunare i canti di libetà (!) o certe canzoni sentimentali di campagna con addii alle fidanzate, coi versi strambi, e le voci rauche, mi commuovono, chi lo sa perché. S'appoggiano a due a due e si comunicano quasi bocca a bocca i loro canti.*) Gl.: Michelstaedter, *Epistolario*, str. 316. V korist dejstvu, da so opisani Slovenci, govori naslednje. Dogajanje ob naboru je bilo do pred kratkim (do ukinitve naborniškega sistema) še zelo podobno opisanemu, le da so vozove zamenjali traktorji s prikolicami. Za pesmi, v katerih se fant zaradi služenja vojske poslavlja od dekleta, je dovolj pogledati v Štrek-ljevo zbirko. Kar pa se tiče hripavih glasov, je to posledica predhodne "vesele noči".

⁷¹ Waltritsch, *Gospodarska prisotnost Slovencev v goriški stvarnosti*, str. 140.

⁷² Michelstaedter, *Epistolario*, str. 116.

slovenščine; te možnosti sicer nikakor ne smemo izključiti, vsaj kar zadeva znanje nekaj nemščine, ki so se je pastirji lahko naučili med služenjem vojaščine. Bolj neposredno bi lahko na znanje slovenščine kazalo njegovo pismo Marinu Caliterni, ki ga je napisal v začetku septembra leta 1909 med počitnikovanjem v Sv. Luciji. V njem je omenil, da so mu novo sobo dodelili šele potem, ko se je večkrat pritožil.⁷³ Pri tem bi lahko uporabil slovenščino, a ob upoštevanju, da je bila Sv. Lucija počitniški kraj bogatejših goriških družin,⁷⁴ je zelo verjetno, da so tamkajšnji gostilničarji znali tudi italijansko in zato protest v slovenščini ne bi bil potreben.

Michelstaedterjevo znanje slovenščine bi lahko potrjevalo tudi pričevanje sestre Paule, da je Carlo med enim zadnjih poletnih počitnic preživel več dni v Julijcih. V tem času se je hranil samo z mlekom, ki ga je dobil pri pastirjih na planinah.⁷⁵ O znanju slovenščine bi lahko sklepali še po nekaj izletih, ki so Michelstaedterja včasih vodili daleč na slovensko podeželje oziroma ozemlje (Julijci, Trnovski gozd, Gorenjska, Tolminska),⁷⁶ kjer bi si ne mogel pomagati samo z italijanščino ali nemščino.

Ne glede na to, koliko je Carlo Michelstaedter razumel in govoril slovensko, se v pismih pojavljata besedi "baba"⁷⁷ in deloma romanizirana "gubana"⁷⁸ ki izvira iz slovenske narečne besede gubanca (potica). Obe besedi sta prišli v goriško italijansko narečje iz slovenščine.⁷⁹

S slovenščino v pisni obliki se je Michelstaedter srečal pri zapisu priimkov svojih slovenskih sošolcev in nekaterih drugih oseb. Strešice je postavljaval na pravilna mesta: *Kodrič*,⁸⁰ *Žigon*⁸¹ in *Mikuž*.⁸² Težave je imel s črko i oziroma j na koncu pri-

imka. Tako je priimek Cigoj zapisal kot *Cigoj*, priimek Komavli pa kot *Komavly*.⁸³ Težav pa ni imel pri zapisu pravopisno neproblematičnih oblik priimkov: *Vuga*,⁸⁴ *Peternel*,⁸⁵ *Belingar* in *Brezigar*.⁸⁶

Pri zapisu krajevnih imen slovenskih krajev je Michelstaedter dosledno uporabljal italijansko oziroma italijanizirano obliko, če je le obstajala. To je veljalo tudi za zelo majhne in oddaljene kraje, kot npr. *Carnizza* za Krnico v Trnovskem gozdu.⁸⁷ Pri tem je treba omeniti, da so se italijanske oblike številnih krajevnih imen pojavljale tudi v uradni obliki.⁸⁸ Slovenske oblike se pojavijo štirikrat, pa še te niso vse pravilno zapisane. To so: *Kern* za Krn (omenjena oblika zapisa je bila tedaj – zapis je nastal leta 1906 – že opuščena v korist današnje),⁸⁹ *Matajur*,⁹⁰ nekoliko popačena oblika *Podmeleh* za Podmelec⁹¹ in *Sava*, ki pa je drugje zapisana kot *Sawa*.⁹²

Slovensci in Michelstaedterjev pisni in likovni opus

Michelstaedter v svojih delih Slovencev nikjer ne omenja neposredno, vedno le posredno ali pa je mogoče o tem sklepati iz konteksta. Poleg tega ima veliko del takšno ali drugačno povezavo s Slovenci: nastala so slovenskem ozemlju, dogajanje v njih kaže nanje, v likovni umetnosti so prikazani slovenski kraji in ljudje. Vprašanje je predstavljeno po teh sklopih: literarni opus, likovni opus in pisma z beleškami. Pri tem je treba vedeti, da se je sčasoma del njegovega opusa izgubil ali pa je bil uničen, tako da so bile izgubljene tudi stvari, ki zadevajo obravnavane teme.⁹³

73 "Ne pišem ti več iz sobe, ki jo poznaš, ampak medtem ko sedim v neki drugi, ki so mi jo dodelili šele zaradi mojih pritožb..." (*Ti scrivo seduto non pi nella stanza che conosi ma in un'altra che m'hanno assegnato in seguito alle mie proteste...*) Gl.: Michelstaedter, *Epistolario*, str. 405.

74 Campailla, *A ferri corti con la vita*, str. 109–110.

75 Campailla, *Pensiero e poesia*, str. 154.

76 Več o Michelstaedterjevih izletih gl. sestavek o Michelstaedterjevih stikih s Slovenci.

77 "V mojem oddelku (vagona – op. avtorja) sta dva duhovnika in ena baba..." (*Ci sono qui nel mio scompartimento due preti ed una baba...*). Gl.: Michelstaedter, *Epistolario*, str. 28. V goriškem italijanskem govoru ima beseda tak pomen kot v slovenščini (na osnovi pogovora z Nežko Kerševan).

78 "V Ferrari sem oddal gubanco..." (*A Ferrara ho consegnato la gubana...*) Michelstaedter, *Epistolario*, str. 198.

79 Prim. tudi Corbanese, *Il Friuli, Trieste e l'Istria*, str. 334.

80 Doria, *Grande dizionario*, gesli "baba" in "gubana".
80 Michelstaedter, *L'immagine irraggiungibile*, slika št. 102. Feliks (*Felix*) Kodrič je bil doma v Velikih Žabljah v Vipavski dolini (*Jahresbericht des k. k. Staatsgymnasiums in Görz*, l. 55, 1905, str. 38).

81 FCM IV, beležnica O, list 46. Alojz (*Alois*) Žigon je bil doma v Volčjem Gradu na Krasu (*Jahresbericht des k. k. Staatsgymnasiums in Görz*, l. 55, 1905, str. 39).

82 Michelstaedter, *Epistolario*, str. 405.

83 FCM IV, beležnica O, list 46. Vladimir Komavli (doma v Desklah) in Franc (doma v Nabre žini) oz. Leopold (doma v Malovšah) Cigoj (v beležnici je zapisan samo priimek) so bili Michelstaedterjevi slovenski sošolci na gimnaziji (*Jahresbericht des k. k. Staatsgymnasiums in Görz*, l. 55, 1905, str. 38).

84 Michelstaedter, *Epistolario*, str. 405.

85 Prav tam, str. 422–423.

86 FCM IV, beležnica O, list 46. Avgust (*August*) Belingar je bil doma v Ravnici, Emil Brezigar pa v Doberdolu (*Jahresbericht des k. k. Staatsgymnasiums in Görz*, l. 55, 1905, str. 38).

87 Michelstaedter, *Epistolario*, str. 359.

88 Jurišević, *S pošto*, str. 114–132. Gl. tudi: *Special Orts-repertoire vom Küstenlande* za popis leta 1880, izdan 1885, in *Special Orts-repertoire des Österreichisch-illyrischen Küstenlandes* za popis leta 1890, izdan leta 1894.

89 Michelstaedter, *Epistolario*, str. 116. Glede oblik "Kern" in "Krn" primerjaj Rutar: *Zgodovina Tolminskega* (str. 270) iz leta 1882, ko je še uporabljena prva oblika, in Rutar: *Poknežena grofija Goriška in Gradišćanska* (str. 21) iz leta 1892, ko je že uporabljena današnja oblika.

90 Michelstaedter, *Epistolario*, str. 324.

91 Prav tam, str. 406. V Michelstaedter, *Opere*, str. 578 je kraj zapisan kot *Podmelch*.

92 Za prvi primer gl.: Michelstaedter, *Epistolario*, str. 446; za drugi pa Michelstaedter, *Opere*, str. 658.

93 Campailla, *A ferri corti con la vita*, poseben list, priložen v knjigo.

Poleg številnih literarnih del, ki so nastala v domači Gorici, se na slovensko ozemlje nanašata še dve prozni deli in štiri pesmi. Na hrib Sabotin pri Gorici je Michelstaedter postavil v dannunzijeveskem slogu napisano pripoved z naslovom *La leggenda del San Valentin* (Legenda o Svetem Valentinu), ki se dogaja v srednjem veku na gradu na sv. Valentina, na enem od vrhov Sabotina, in govori o donni Beati, njenem možu, grofu Anselmu in Beatini ljubezni do viteza brez imena.⁹⁴

V kratki zgodbi *La bora* (Burja) se edinkrat v njegovem opusu pojavi poimenovanje "Slovani" (*Slavi*), ki lahko pomeni tudi Slovence. To potrjuje odlomek iz zaključka zgodbe: "Ampak Slovan, ki je vedno ostal preprosti sin Krasa ...",⁹⁵ to pa bi glede na kontekst lahko bil le Slovenec. Dogajanje je postavljeno na Kras. Več bratov Slovanov je odšlo v boj proti Venetom in Nemcem, ki so se združili proti njim. Doma je ostala le njihova sestra. Iz boja se je vrnil samo star bojevnik z vestjo, da so vsi bratje padli, in njihovim naročilom, naj sestro odpelje na varno k Savi. Ona pa se je odločila ostati in se nato v kriku bolečine za padlimi brati spremenila v burjo. Vsi se je bojijo, le "Slovan" s Krasa v njej smehljajoč se prepozna zvesto sestro.⁹⁶ Bratje-Slovani so opisani kot "močni sinovi Krasa" (*i forti figli del Carso*) z divjim a otroškim obrazom.⁹⁷

V Michelstaedterjevi poeziji so tri pesmi povezane s Sabotinom: pesmi *Giugno* (Junij) in *Ri-*

sveglio (Prebujenje) sta nastali na njegovem vrhu, pesem *Marzo* (Marec) pa po sestopu z njega.⁹⁸ Napisal je tudi pesem *All'Isonzo* (Soči), v kateri je Soča uporabljena kot filozofska primera.⁹⁹

Kot smo videli, je imel Sabotin za Carla Michelstaedterja poseben pomen, in sicer že omenjenega literarnega, pa tudi filozofskega. V njegovi filozofski misli je Sabotin njegova najljubša gora, pomenil mu je zatočišče pred mestom, razočaranji in monotonostjo vsakdanjega življenja. Postal mu je skoraj simbol avtentičnosti, ki jo je potrebno ponovno pridobiti.¹⁰⁰

Pri likovnih upodobitvah je težko določiti "slovenskost" motiva, saj je Carlo Michelstaedter bolj redko zabeležil ime upodobljene osebe, največkrat le kraj in datum nastanka motiva. Pri tem velja podobna ugotovitev kot prej, da so tudi številna likovna dela nastala v Gorici. Osebe so največkrat upodobljene v profilu ali kot portret, velikokrat kot karikature. Iz časa obiskovanja gimnazije se je ohranilo mnogo upodobitev sošolcev in profesorjev.¹⁰¹ Poimensko so poznane upodobitve teh slovenskih sošolcev: Feliksa Kodriča, Leopolda Bobika in Jožeta Srebrniča.¹⁰² Ni pa znana nobena upodobitev kakega slovenskega profesorja.

V sklopu "Goriški tipi" (*Tipi goriziani*) je upodobljen, a ni imenovan, slovenski politik in publicist odvetnik Henrik Tuma (1858–1935).¹⁰³ "Tipi iz

LA BORA

I primi raggi del sole tingevano d'un tenue rosato le cime ancora nevose dei monti, nel cielo chiaro le ultime stelle scomparivano. — L'aspra gola del Monte Spaccato era immersa ancora nella notte, mentre le

cose erano avvolte nella lieve nebbia azzurrognola che più densa gravava giù sui paesi felici della costa, giù sull'ampia distesa dell'oscuro mare.

In un'incavatura delle rocce la solitaria capanna dei guerrieri slavi era già risvegliata al nuovo giorno. Dalla porta usciva un fascio di luce insieme al fumo, che appariva bianco nel dominio del chiarore e poi scompariva. Sulla roccia di fronte, cui la luce vicina dava un rufo risalto, giocava a tratti ora grande smisuratamente e indistinta, ora piccola e coi contorni definiti, un'ombra — una forma femminile. Invero era una dolce figura femminile quella che nell'interno della capanna s'aggravava con movenza ferma e leggera, con

Začetek zgodbe "La bora" (Burja). "Monte Spaccato" je vrh Draščica na kraškem robu nad Trstom. (Michelstaedter, *Opere*, str. 654–655).

⁹⁴ Campailla, *Un inedito di Carlo Michelstaedter*, str. 33 in 34.

⁹⁵ Michelstaedter, *Opere*, str. 659. Italijansko besedilo se glasi: "Ma lo slavo, ch'è rimasto sempre il sempilce figlio del Carso..."

⁹⁶ Michelstaedter, *Opere*, str. 654–659.

⁹⁷ Prav tam, str. 656, 659.

⁹⁸ Campailla, *Un inedito di Carlo Michelstaedter*, str. 33.

⁹⁹ Michelstaedter, *Opere*, str. 411. Monterosso, Carlo Michelstaedter. *A cento anni dalla nascita*, str. 250.

¹⁰⁰ Campailla, *Pensiero e poesia*, str. 154–155. Isti, *Un inedito di Carlo Michelstaedter*, str. 31–33.

¹⁰¹ Michelstaedter, *L'immagine irraggiungibile*, slike št. 75–121.

¹⁰² Za upodobitev Feliksa Kodriča gl.: Michelstaedter, *L'immagine irraggiungibile*, slika št. 102. Tu je Michelstaedter sam napisal priimek upodobljenega. Za upodobitev Bobika in Srebrniča gl.: FCM IV, album C, Epoca di scuola (Compagni e professori), risbi št. 29 (Srebrnič) in št. 34 (Bobik). Za njuno identifikacijo gl.: FCM IX J 2, polovica lista formata A4, prepognjenega na pol, poimenski seznam prepoznanih upodobljenec v prej omenjenem albumu. Srebrnič je pod št. 29 zapisan kot *Srebrnič*, Bobik pa pod št. 34 kot *Bobič?*. Pisava ni Michelstaedterjeva (op. avtorja). V publikaciji *L'immagine irraggiungibile*, slika 104, je Srebrnič identificiran kot profesor. Gl. tudi seznam dijakov VIII. letnika v: *Jahresbericht des k.k. Staatsgymnasium in Görz*, I. 55, 1905, str. 38–39. Omenjeni trije so tu zapisani kot: *Bobik Leopold*, *Kodrič Felix* in *Srebrnič Josef*. Bobik je bil doma v Peči, vasi blizu Gorice, Srebrnič pa v Solkanu (prav tam).

¹⁰³ V FCM IX J 2, na polovici lista formata A 4, prepognjenega na pol, je navedenih nekaj imen oseb, ki so upodobljene v sklopu *Tipi Goriziani*. Med njimi je tudi Henrik Tuma, ki je tu zapisan kot *avv. Tume*. Odsotnost dodatnih podatkov pa otežuje Tumovo natančno identifikacijo v albumu F, v katerem je upodobljen. Gl.: FCM IV, album F, *Tipi goriziani*. Istovetnost omenjene osebe s Henrikom Tumo potrjuje it. okrajšava *avv.* za "avvocato", t.j. odvetnik. Tuma je namreč imel v letih 1901–1924 odvetniško pisarno v Gorici (*ES*, 13, str. 394).

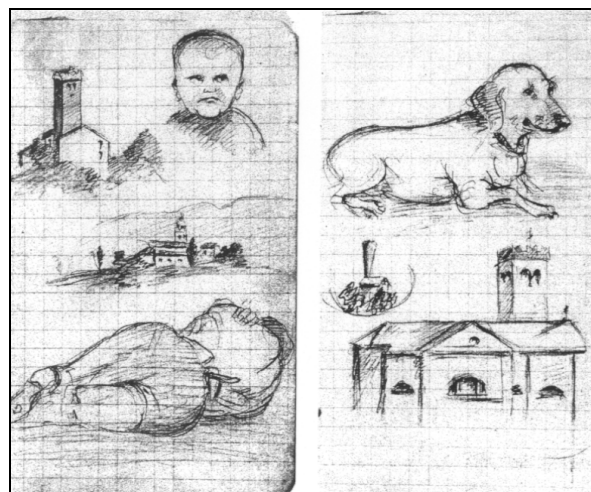

Michelstaedterjeva gimnazijska sošolca Feliks Kodrič in Jožef Srebrnič
(Michelstaedter, *L'immagine irraggiungibile*, str. 151).

soodne razprave Nunin" (*Tipi del dibattito Nunin*) je manjša skupina upodobitev članov sodišča, med katerimi so bile tudi osebe s slovenskimi priimki – zapisani so bili tako: *Kuhacevic, Posega, Vidulic, Blasig, Loncar* in *Kopac*.¹⁰⁴ Upodobitve Slovencev bi lahko opazili tudi v skupinah portretov in profilov "Sorodniki in znanci" (*Persone di famiglia e conoscenti*); pri tem jih je treba iskati med znanci.¹⁰⁵

V Michelstaedterjevih beležnicah in slikarskih albumih je mogoče opaziti še nekatere "slovenske" motive. V Sv. Luciji sta tako nastali risbi starejše kmetice in moške glave z brki.¹⁰⁶ Med izletom sredi septembra 1905 v Goriška brda je nastalo več risb: moška glava,¹⁰⁷ otroška glava, cerkev z zvonikom na cini, cerkev z gorami v ozadju, speči moški,¹⁰⁸ ležeči pes z dvignjeno glavo in cerkev v Šmartnem.¹⁰⁹ Konec istega meseca je med izletom v Trst poleg drugih risb nastala tudi risba ženske s

košem na glavi. Ženska je prikazana s hrbtne strani, naglavna ruta pa ji sega prek vratu do hrbta. Obleka je podeželskega videza,¹¹⁰ zato je to ver-

Skice iz Goriških Brd. Cerkev v Šmartnem (desno spodaj) (Michelstaedter, *L'immagine irraggiungibile*, str. 361).

¹⁰⁴ Michelstaedter, *L'immagine irraggiungibile*, slike 149–154 in besedilo k njim.

¹⁰⁵ Prav tam, slike št. 122–134 in 136–138.

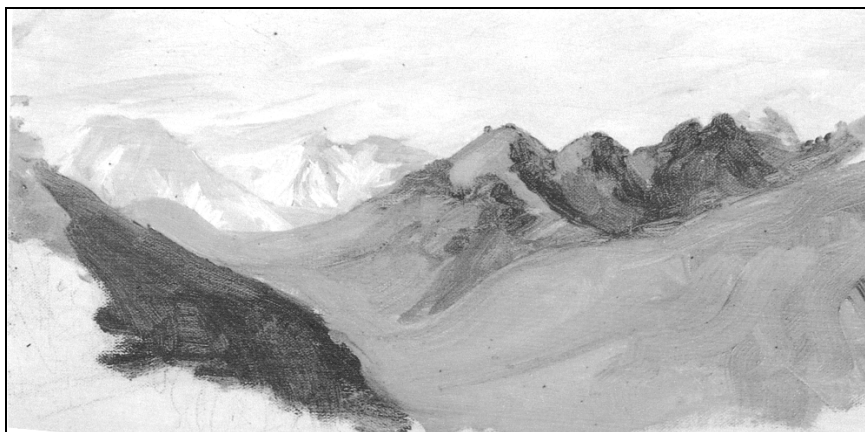
¹⁰⁶ Prav tam, slike 193 (kmetica) in 194 (moški z brki).

¹⁰⁷ Prav tam, slika 606. Skica nosi datum 14. 9., za določitev leta gl.: Arbo, *Carlo Michelstaedter*, str. 28.

¹⁰⁸ Michelstaedter, *L'immagine irraggiungibile*, slika 607.

¹⁰⁹ Prav tam, slika 608.

¹¹⁰ FCM IV, beležnica Q, str. 31. Risba nosi datum 26. 9., za določitev leta gl. op. št. 25.

Michelstaedterjeva slika alpske pokrajine (Michelstaedter, *L'immagine irraggiungibile*, str. 42).

jetno slovenska branjevka iz okolice Trsta. Pa tudi na drugih upodobitvah bi se lahko skrival kak Slovenec.¹¹¹ Ohranjenih je tudi več upodobitev (risbe, slike) krajin, ki bi lahko sodile v obravnavani kontekst. Dve risbi gole in kamnite pokrajine z redkim grmovjem in drevjem bi lahko prikazovali Kras.¹¹² Gorica je zabeležena z risbo panorame trga Travnik¹¹³ in tremi risbami goriškega gradu.¹¹⁴ Goriško podeželje bi lahko prikazovale štiri risbe krajin in dve risbi cerkva na gričih; to je značilnost slovenske krajine.¹¹⁵ V Michelstaedterjevem opusu je nastalo tudi več upodobitev gora: tri risbe in dve sliki.¹¹⁶ Glede na njegove pogoste obiske Julijcev je zelo verjetno, da so bili upodobljeni prav ti. O slikanju v gorah govori tudi Michelstaedter sam v nekem pismu iz leta 1906, a šele kot o načrtu za prihodnost.¹¹⁷ Zadnje mesece pred smrtjo je Carlo Michelstaedter naslikal tudi nekaj krajin goriške okolice v olju; upodobljeni so bili tudi slovenski kraji.¹¹⁸ Poleg ohranjenega likovnega opusa je tudi veliko uničenega in izgubljenega, kjer bi se zagotovo našlo še kak "slovenski" motiv.

Podobno kot v temah, obravnavanih do sedaj, Slovenci tudi v pismih niso nikjer omenjeni z imeni in ne nastopajo kot glavna tema pisma, vedno so navzoči le posredno ali pa mimogrede v določenem kontekstu.

V pismu, ki ga je Carlo Michelstaedter 7. decembra 1905 pisal iz Firenc očetu Albertu, pravi: "Oče, prejel sem "Il Corriere" s tvojo lepo oceno. Prav imaš, da proletarski bes ni v bistvu nič drugega kot orodje."¹¹⁹ Ta komentar se je nanašal na socialistični shod v Gorici, ki so se ga udeležili tudi sokoli; ti so med shodom vzklikali slovenstvu. O shodu je poročal članek v *Il Corriere friulano* z naslovom *Socialisti??*. Avtor (glede na omenjeni kontekst je bil to Carlov oče Alberto Michelstaedter) je pisal, da so socialisti samo zamaskirani Slovenci (slovenski šovinisti), saj so jim vse poti dobre, da bi uničili italijanstvo Gorice. Zaključil je, da nekatera politična zaveznitva niso mogoča in le česa so krivi Italijani, če hočejo biti gospodarji v lastni hiši.¹²⁰ Kaže, kot da so Slovenci v ta del pisma "prišli" skozi stranska vrata, v resnici pa so njegov glavni motiv.

V nekoliko poznejšem pismu (datum 17. maj 1906) je Carlo svoji sestri Pauli pisal: "Vedno te vidim, kako hitiš s svojim kolesom, medtem ko greš, da poneseš besedo civilizacije barbarom v Solkanu..."¹²¹ Paula je imela tu kot učiteljica francoščine zasebne ure iz tega jezika.¹²² V tem primeru so bili Solkanci (t.j. Slovenci) označeni kot barbari, medtem ko je Michelstaedter v nekem drugem

¹¹¹ Michelstaedter, *L'immagine irraggiungibile*, slike 625-641.

¹¹² Prav tam, slika 31.

¹¹³ Prav tam, slika 29.

¹¹⁴ Prav tam, slike 11, 18 in 775.

¹¹⁵ Prav tam, slike 302, 325, 429 in 505. Za risbi dveh cerkva gl.: FCM IV, album F, listi 3 in 5.

¹¹⁶ Michelstaedter, *L'immagine irraggiungibile*, slike 699 in 700 (oljnati sliki), slike 305, 701 in 759 (risbe).

¹¹⁷ Michelstaedter, *Epistolario*, str. 116. Pismo nosi datum 26. marec 1906.

¹¹⁸ Campailla, *Pensiero e poesia*, str. 163. Iz te skupine gl.: Michelstaedter, *L'immagine irraggiungibile*, slika 675. Slednja prikazuje Markov hrib nad Šempetrom pri Gorici.

¹¹⁹ Michelstaedter, *Epistolario*, str. 74 (*Ho ricevuto il "Corriere" con la tua bella recensione papà, hai ragione che le furie proletarie in fondo non sono che uno strumento*). *Il Corriere*, t.j. *Il Corriere friulano*, je bil italijanski liberalno-nacionalni dnevnik, ki je izhajal v Gorici (Tavano, *Gorizia*, str. 122).

¹²⁰ *Socialisti ??*, v.: *Il Corriere friulano*, 30. november 1905, l. V, str. 2. Avtor opomb, Sergio Campailla, v izdaji pisem: Michelstaedter, *Epistolario*, meni, da se pismo nanaša na članek "I nostri deputati e il suffragio universale" iz 26. 11. 1905, str. 2, oziroma na članek "Il suffragio universale e la retorica degli Italiani" iz 15. 12. 1905, str. 1, ki sta izšla v istem časopisu. Gl.: Michelstaedter, *Epistolario*, str. 74, op. št. 1.

¹²¹ Michelstaedter, *Epistolario*, str. 120 (*Ti vedo sempre volante sulla tua bicicletta metre vai a portare il verbo della civiltà ai barbari di Salcano*).

¹²² Michelstaedter, *Epistolario*, op. št. 1 na str. 120. Pogovor z Nežko Kerševan (besedilo hrani avtor).

pismu in na neki razglednici to oznako uporabil za avstrijsko vojsko.¹²³

Michelstaedter se je Slovencev zadnjič dotaknil 2. (?) septembra 1909 v pismu Marinu Caliterni, ki je nastalo med bivanjem v Sv. Luciji. V njem je tamkajšnje domačine in tolminske gore označil za melanholične.¹²⁴

Michelstaedterjev odnos do Slovencev

Odnos Carla Michelstaedterja do Slovencev sta določala njegova italijanska nacionalna opredelitev¹²⁵ in njegov izvor – izhajal je namreč iz irendentistično usmerjene družine. Carlov osebni odnos do Slovencev bi lahko označili kot odklonilnega in ignorantskega. Vendar – kot bomo videli – stvar ni bila povsem enoznačna.

V pismu sestri Pauli je Solkance poimenoval barbari.¹²⁶ Takemu pojmovanju je bila blizu tudi pesmica, ki so jo v tistem času peli Italijani v Gorici. V njej so se Slovincem rogali, naj se iz italijanske Gorice vrnejo v Solkan¹²⁷. Michelstaedter je z oznako "barbari" na drugem mestu mislil na avstrijsko vojsko oziroma državo,¹²⁸ tu pa je glede na kontekst veljala za Slovence. Podoben, odklonilen ton je mogoče zaznati tudi v pismu materi Emmi, v katerem jo je spraševal o Paulinem početju v Kanalu ("Paula še vedno hiti ...dvakrat na teden v Kanal? Kaj sploh počnejo v Kanalu?").¹²⁹

Nekaj o značaju Slovanov pove analiza Michelstaedterjeve kratke zgodbe *La bora*, vendar moramo biti pazljivi, saj so lahko nekatere oznake stvar umetniške svobode. Kot je bilo že povedano, so Slovenci imenovani s splošno oznako "Slovani" (*Slavi*). Ta netočna in splošena oznaka je bila splošno razširjena¹³⁰ in se je ohranila v določenih italijanskih krogih do danes. V delu je avtor brate Slovane, ki nastopajo v zgodbi, in sodobnega Slovana na Krasu, ki se pojavi na koncu, opisal kot močne sinove Krasa z divjimi, a skoraj otroškimi obrazi.¹³¹ Podobno sodbo o "Slovanih" brez gro-

bosti je zapisal tudi Michelstaedterjev nekoliko mlajši sodobnik Biagio Marin; označil jih je kot "plahe in krotke" (*timidi e miti*).¹³²

V nekaterih segmentih zgodbe je čutiti narodnostne boje Michelstaedterjevega časa med Italijani (tu nastopajo kot Veneti), Nemci in Slovenci (tu nastopajo kot Slovani). Kraj boja sta morje in obala, v boju pa naj bi bilo odločeno o zmagi ali smrti.¹³³ Lokacija spopada širše gledano spominja na Trst in Istro, v omenjanju ravnine, prek katere je prodiral sovražnik, bi lahko videli Gorico. Omenjeni kraji so bili res prizorišče (narodnih) bojev, v katerih je šlo na "zmago ali smrt". Pri tem je zanimivo, da so kot napadalci označeni Veneti (Italijani) in Nemci, ne pa Slovani; ti se morajo šele braniti.

Svojo italijansko nacionalno usmerjenost je kazal tudi pri zapisu imen slovenskih krajev, saj je dosledno uporabljal italijansko različico, če je obstajala. Pri tem je treba vedeti, da so številne italijanske oblike krajevnih imen imele uradno veljavo.¹³⁴ Upoštevati pa je potrebno tudi duha časa, saj je tudi Fran Levec v svojem Slovenskem pravopisu iz leta 1899 predpisoval uporabo slovenskih oziroma slovanskih imen povsod, kjer je bilo možno, v določenih primerih pa tudi slovenjenje tujih imen (npr. Piacenza – Pjačenca).¹³⁵

Ignorantska plat odnosa je izhajala predvsem iz ločenosti (nacionalne diferenciacije) Italijanov in Slovencev¹³⁶ in zelo verjetno tudi iz dejstva, da je umrl mlad, pri 23 letih, in da je štiri leta univerzitetnega študija preživel večinoma v Firencah.¹³⁷ Omejenost samo na svojo nacionalno skupnost kaže Michelstaedterjeva dramska miniatura, v kateri nastopajo samo njegovi italijanski sošolci VIII. letnika gimnazije.¹³⁸ Verjetno pa Slovencev ni popolnoma zavračal, saj je imel med slovenskimi sošolci prijatelja, čeprav proitalijansko usmerjenega Josipa Peternela; z njim je ohranil stike tudi med študijem v Firencah.¹³⁹

¹²³ Michelstaedter, *Epistolario*, str. 195 (razglednica) in 286 (pismo).

¹²⁴ Prav tam, str. 405, 406.

¹²⁵ Campailla, *A ferri corti con la vita*, str. 64.

¹²⁶ Michelstaedter, *Epistolario*, str. 120.

¹²⁷ Marušič, *Gorizia xe sciava*, str. 272–273: "Pojdite že nekam, dragi burkeži, vrnite se v Solkan, ker je v blaženi Gorici vse, vse italijansko." (*Maramo, cari burloni/ Ritorne pur a Salcon/ Che a Gorizia benedetta/ tutto, tutto xe italian.*)

¹²⁸ Michelstaedter, *Epistolario*, str. 195, 286.

¹²⁹ Prav tam, str. 264 (*La Paula corre ancora...due volte alla settimana a Canale? Ma che cos'è? che ci stanno a fare a Canale?*).

¹³⁰ Gl. članke v *Il Corriere friulano* kot primer v italijanskem časopisju v Avstriji in Marin (*Gorizia*) kot primer iz memoarske literature.

¹³¹ Michelstaedter, *Opere*, str. 656: "njihovi divji obrazi – in vendar skoraj otroški...; močni sinovi Krasa" (*le Joro facce selvagge – eppur quasi infantili ...; i forti figli del*

Carso) in str. 659: "Ampak Slovan, ki je vedno ostal preprosti sin Krasa, z divjim in otroškim obrazom..." (*Ma lo slavo ch'è rimasto sempre il sepmice figlio del Carso, colla faccia selvagia e infantile ...*).

¹³² Marin, *Gorizia*, str. 41.

¹³³ Prav tam, str. 656 "tam doli nas pričakuje zmaga ali smrt...In pokazal je z iztegnjeno roko proti morju ...proti obali..." (*laggià ci attende la vittoria o la morte...E accennava col braccio teso al mare ...alle coste...*).

¹³⁴ Jurišević, *S pošto*, str. 114–132. Gl. tudi: *Special Orts-repertorium vom Küstenlande* za popis leta 1880, izdan 1885, in *Special Orts-repertorium des Österreichisch-illyrischen Küstenlandes* za popis leta 1890, izdan leta 1894.

¹³⁵ Levec, *Slovenski pravopis*, str. 61–74.

¹³⁶ O nacionalni diferenciaciji gl.: Tavano, *Gorizia*, str. 121–122.

¹³⁷ Gl. kratek življenjepisa na začetku članka.

¹³⁸ FCM III 8, list 32 in 33.

¹³⁹ Michelstaedter, *Epistolario*, str. 422–423, 435 in 440. Bozzi, *Carlo Michelstaedter studente ginnasiale*, str. 6. Campailla, *A ferri corti con la vita*, str. 18.

Sklep

Tudi Michelstaedter je bil otrok svojega časa in okolja. Zaradi italijanske nacionalne usmerjenosti in nacionalne diferenciacije je kljub vsakodnevnim stikom s Slovenci živel vzporedno življenje ob njih. V pisnem gradivu so bili Slovenci omenjeni bolj po naključju kot pa namenoma in nikoli z narodnim imenom. Največkrat so omenjeni le priimki sošolcev ali drugih oseb, skupno so omenjeni le, če je nekaj zadevalo Michelstaedterja osebno ali italijanstvo v Gorici. V literarni in upodabljalno umetnosti so Slovenci in "slovenske teme" preprosto le zato, ker je Michelstaedter živel v stiku s slovenskimi kraji in ljudmi. Pri tem naj opozorimo na kratko zgodbo *La bora* z izrecnim imenovanjem "Slovanov". Njegov odnos do Slovencev je bil ignorantsko odklonilen z elementi superiornosti, po drugi strani pa je bil na določen način korekten do njih. Vrednostne sodbe, ki jih je podajal v besedilih, so segale od odklonilne (barbari), nevtralne (melanholični prebivalci Sv. Lucije), romantične (plemeniti divji Slovani) do simpatije (pojoči slovenski naborniki). Vzroki so bili nepoznavanje, diferenciacija in njegov iredentizem. V bistvu se v odnosu do Slovencev ni razlikoval od svojih italijanskih sodobnikov iz obmejnega prostora, kakor pričajo spomini Biagia Marina.¹⁴⁰ Carlovo kratko življenje in odsotnosti zaradi študija v Firencah sta bila poleg tega glavna razloga, da Slovenci niso bili pogosteje navzoči v njegovih spisih in umetniških delih ter da o njih ni pustil kakšnega jasnejšega mnenja.

Kot epilog

Prav v povezavi z obravnavano temo in glede na odnos Carla Michelstaedterja do Slovencev je po svoje zanimiva usoda njegove pisne in dela likovne zapuščine med 2. svetovno vojno oziroma nemško okupacijo Gorice po septembru leta 1943. V tem času je bila shranjena v stanovanju Carlove sestre Paule, ki pa se je pred Nemci umaknila v Švico. Ko so 23. novembra 1943 in še v naslednjih dneh Nemci zajeli tiste jude, ki so še ostali v Gorici,¹⁴¹ so vdrli tudi v njeno stanovanje, pri tem pa so marsikaj uničili. Med številnimi stvarmi, ki so jih zmetali skozi okno na vrt ob hiši, v kateri je bilo stanovanje, je bila tudi Carlova zapuščina. Tu jo je pobrala in shranila Paulina sosedica, Slovenka Marija Benedetti (roj. Černigoj). Zato se je dragoceno gradivo, ki bi bilo drugače uničeno, lahko ohranilo.¹⁴²

¹⁴⁰ Gl. memoarsko publikacijo: Marin, *Gorizia*.

¹⁴¹ Makuc, *Primorska dekleta v Nem čijo gredo*, str. 82.

¹⁴² Nežka Kerševan (zapis pogovora hrani avtor). Ta dogodek omenja tudi Campailla (*A ferri corti con la vita*, poseben list priložen v knjigo), sicer z napačno navedbo imena Anna namesto Maria oz. Marija.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

Biblioteca Statale Isontina e Civica
Fondo Carlo Michelstaedter (FCM).

ČASOPISNI VIRI

Il Corriere friulano, 1905.

USTNI VIRI

Kerševani, Nežka (1921), zapis pogovora hrani avtor besedila.

LITERATURA

Arbo, Alessandro: *Carlo Michelstaedter*. Porde-
none-Padova : Edizione Studio Tesi, 1997.

Atlas Slovenije. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1985.

Bozzi, Carlo Luigi: Carlo Michelstaedter studente
ginnasiale. *Studi goriziani*, 40, 1966, str. 3–13.

Brianese, Giorgio: Michelstaedter e la retorica. *Dia-
loghi intorno a Michelstaedter* (ur. Sergio Campailla). Gorizia: Biblioteca Statale Isontina, 1987, str. 121-135.

Camerino, Giuseppe Antonio: L'impossibile cura
della vita e della società. Affinità di Michel-
staedter con Svevo e la cultura absburgica. *Dialoghi intorno a Michelstaedter* (ur. Sergio Campailla). Gorizia: Biblioteca Statale Isontina, 1987, str. 59-73.

Campailla, Sergio: *A ferri corti con la vita*. Gorizia :
Il comune di Gorizia, 1981.

Campailla, Sergio: *Pensiero e poesia di Carlo
Michelstaedter*. Bologna : Pàtron, 1973.

Campailla, Sergio: Un inedito di Carlo Michel-
staedter (La leggenda del San Valentin). *Studi
goriziani*, 48, 1975, januar-junij, str. 31–44.

Cavagliani, Alberto: Una giovinezza immortale.
Michelstaedter e Tolstoj. *Dialoghi intorno a
Michelstaedter* (ur. Sergio Campailla). Gorizia:
Biblioteca Statale Isontina, 1987, str. 75-88.

Enciklopedija Slovenije, 13, 15. Ljubljana: Mladin-
ska knjiga, 1999, 2001.

Corbanese, G. G.: *Il Friuli, Trieste e l'Istria dalla
preistoria alla caduta del patriarcato d'Aquileia*.
Bologna : Del Bianco editore, 1983.

Doria, Mario: *Grande dizionario del dialetto trie-
stino (Storico, etimologico, fraseologico)*. Trieste :
Edizioni De "Il meridiano", 1987.

Drnovšek, Marjan (ur.): *Pozdravi iz slovenskih
krajev (dežela in ljudje na starih razglednicah)*.
Ljubljana : Mladinska knjiga, 1990.

Gallarotti, Antonella: Uno sciopero studentesco nel
1904. *Studi goriziani*, 75, 1992, str. 103–124.

- Jahresbericht des k. k. Staatgymnasiums in Görz*, letniki od 48 do 55, leta od 1898 do 1905.
- Janežič, Evelin: *Il filosofo poeta di Gorizia Carlo Michelstaedter (diplomsko delo)*. Nova Gorica : Filozofska fakulteta univerze v Ljubljani, 2003.
- Jerkič, Anton: *Pozdrav iz... (Stare razglednice primorskih krajev)*. Nova Gorica : Branko, Grafika Soča, 1999–2000.
- Juriševič, Fran: *S pošto skozi preteklost slovenskega Primorja in Istre*. Koper : Lipa, 1981.
- Klavora, Vasja: *Koraki skozi meglo*. Klagenfurt, Ljubljana : Verlag Hermagoras/Mohorjeva, 1994.
- Levec, Fran: *Slovenski pravopis*. Dunaj: V cesarski kraljevi zalogi šolskih knjig, 1899.
- Makuc, Dorica: *Primorska dekleta v Nemčijo gre do*. Gorica : Goriška Mohorjeva družba, 2005.
- Marin, Biagio: *Fame di dio*. Vicenza : La locusta, 1987.
- Marin, Biagio: *Gorizia*. Gorizia, Venezia : Le Tre Venezie, 1940.
- Marušič, Branko: *Gorizia xe sciava. Slovenska kronika XIX. stoletja (1884–1899)*. Ljubljana: Nova revija, 2003, str. 272–273.
- Marušič, Branko: Tisoč let od prve omembe Gorice in od prve ozemeljske zasnove goriške dežele. *Goriza 1001–2001. Slovenci v Gorici – Gli Sloveni di Gorizia* (ur. Aldo Rupel). Gorica: SLORI – Slovenski raziskovalni inštitut, 2002, str. 20–75.
- Michelis, Angela: Bibliografija. *Eredità di Carlo Michelstaedter* (ur. Silvio Cumpeta in Angela Michelis). Udine : Forum, 2002, str. 257–279.
- Michelstaedter, Carlo : *Epistolario*. Gorizia: Adelphi, 1983.
- Michelstaedter, Carlo: *L'immagine irraggiungibile. (Dipinti e disegni di Carlo Michelstaedter)*. Monfalcone : Edizioni della laguna, 1992.
- Michelstaedter, Carlo: *Opere*. Firenze : Sansoni, 1958.
- Monai, Fulvio: Michelstaedter anticipatore in arte dell'espressionismo. *Dialoghi intorno a Michelstaedter* (ur. Sergio Campailla). Gorizia : Biblioteca Statale Isontina, 1987, str. 159–175.
- Monterosso, Ferruccio: Carlo Michelstaedter a cento anni dalla nascita. *Eredità di Carlo Michelstaedter* (ur. Silvio Cumpeta in Angela Michelis). Udine : Forum, 2002, str. 243–256.
- Neiger, Ada: Michelstaedter e la sindrome ebraica. *Dialoghi intorno a Michelstaedter* (ur. Sergio Campailla). Gorizia: Biblioteca Statale Isontina, str. 43–57.
- Primorski slovenski biografski leksikon* (ur. Martin Jevnikar), 14. snopič. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1988, str. 435.
- Primorski slovenski biografski leksikon* (ur. Martin Jevnikar), 20. snopič. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1994, str. 768.
- Raschini, Maria Adelaide: Rilettura di Michelstaedter. *Dialoghi intorno a Michelstaedter* (ur. Sergio Campailla). Gorizia: Biblioteca Statale Isontina, 1987, str. 89–96.
- Rutar, Simon: *Poknežena grofija Goriška in Gradščanska I. del (Prirodnoznanstvi, statistični in kulturni opis)*. Faksimile s spremno besedo. Nova Gorica : Branko; Ljubljana : Jutro, 1997.
- Rutar, Simon: *Zgodovina Tolminskega*. Ponatis. Nova Gorica : Goriški muzej, 1972.
- Special Ortsrepertorium vom Küstenlande. Posebni krajevni imenik za Primorje*. Dunaj : Cesarsko-kraljeva statistična centralna komisija, 1885.
- Special Orts-repertorium des Österreichisch-illirischen Küstenlandes. Specialni repertorij krajev na avstrijsko-ilirskem Primorju*. Dunaj : C. kr. centralna statistična komisija, 1894.
- Tavano, Sergio: *Gorizia*. Tavano, Sergio: *Gorizia (Storia e arte)*. Gorizia : Chiandetti editore, 1981.
- Tomšič, France: *Nemško-slovenski slovar*. Ljubljana : DZS, 1954.
- Waltritsch, Marko: Gospodarska prisotnost Slovencev v goriški stvarnosti. *Goriza 1001–2001. Slovenci v Gorici – Gli Sloveni di Gorizia* (ur. Aldo Rupel). Gorica: SLORI – Slovenski raziskovalni inštitut, 2002, str. 136–159.
- Zgodovina Slovencev*. Ljubljana : Cankarjeva založba, 1979.

R I A S S U N T O

Carlo Michelstaedter e gli Sloveni: la storia infinita

Filosofo, poeta, scrittore e pittore, Carlo Michelstaedter (1887–1910) nacque, creò le sue opere e, tranne per il periodo degli studi a Firenze, visse la maggior parte della sua esistenza nella nativa e multinazionale città di Gorizia. Fu in contatto con gli Sloveni sia a livello personale che, per così dire, generale. Li incontrava nella sua città, Gorizia, durante le sue numerose visite a luoghi sloveni sia sul territorio della contea di Gorizia e di Gradisca, dove visse, sia fuori da essa: nell'attuale Most na So i (S. Lucia d'Isonzo) e a Piran (Pirano) passava anche le vacanze e passeggiava molto volentieri in montagna nei dintorni di Gorizia e sulle Alpi Giulie. I rapporti più stretti con il popolo sloveno li ebbe durante la scuola, al Ginnasio statale di Gorizia, in cui erano Sloveni circa metà degli

studenti e un terzo dei professori. I suoi scritti e le memorie dei suoi familiari anche se con rare allusioni testimoniano la conoscenza dello sloveno da parte di Michelstaedter.

Gli Sloveni sono legati alla sua opera letteraria e pittorica in diversi modi. Gran parte di essa fu creata sul suolo sloveno, a Gorizia e anche nei luoghi che visitava. Dell'opus letterario fanno parte due opere in prosa, la *Leggenda del San Valentin* e la storia breve *La bora*, che si svolgono sul suolo sloveno. Soprattutto quest'ultima è interessante, perché ne sono protagonisti gli "Slavi". In una delle sue poesie Michelstaedter rappresenta l'Isonzo come un paragone filosofico. Nelle sue

creazioni e nel pensiero filosofico ebbe un ruolo molto importante il Sabotin (Sabotino), una collina presso Gorizia. Nelle opere pittoriche rimaste sono ritratti alcuni compagni di scuola sloveni del Ginnasio, concittadini sloveni, luoghi, paesaggio e gente sloveni. Nelle lettere gli Sloveni vengono nominati soltanto poche volte e sempre solo indirettamente, senza il loro nome di popolo e di sfuggita.

Il rapporto dello scrittore verso gli Sloveni era sfavorevole e caratterizzato da un'ignoranza di fondo, derivata dalla sua appartenenza nazionale italiana. D'altra parte però ebbe una certa correttezza nei confronti dei compagni di scuola sloveni.